

По той бік війни

Про книгу

Роман «По той бік війни» це спроба поглянути на знайомі події під незнайомим ракурсом, побачити одну війну очима обох сторін. Де проходить межа між любов'ю до Батьківщині та любов'ю до ближнього? Між вірністю друзям і вірністю собі? Між юнацьким коханням і справжніми почуттями? Це історія про війну, волонтерство, дезертирство, зраду, дружбу, зневіру та надію. Але передусім - це історія про людей і про те, що значить залишатися людиною. Події роману відбуваються на Західному фронті I Світової війни.

Перша світова. Перші танки і літаки. Перші короткі спідниці і перше кохання. Становлення Червоного Хреста і становлення незалежної жінки. Пошук дороги додому і пошук дороги до себе. Любов до Батьківщини і любов до ближнього. Роман ставить складні й незручні запитання, що не втратили актуальності й за сто років.

Німець Ба́стіан фон Деттен та французенка Констанс Шарт'є зустрічаються навесні 1914. Початок війни розкидає молодят по різні сторони фронту одразу після весілля. Зв'язок між Бастианом і Констанс обривається; у кожного з них своя війна і своя історія. Кожен мусить втратити все і знайти своє місце у світі й житті, перевіривши на міцність свої переконання й самого себе.

ПО ТОЙ БІК ВІЙНИ

ІРИНА ЖУРАКОВСЬКА

ПО ТОЙ БІК ВІЙНИ

ІРИНА ЖУРАКОВСЬКА

ISBN 978-617-614-161-7

9 786176 114161 7

ВИДАВНИЦТВО

Ірина ЖУРАКОВСЬКА

ПО ТОЙ БІК ВІЙНИ

Роман

Чернівці – 2017

ББК 84.4УКР
Ж 91

Жураковська, Ірина

По той бік війни : роман / Ірина Жураковська. – Чернівці : Книги – XXI, 2017. – 496 с.

ISBN 978-617-614-161-7

Роман «По той бік війни» це спроба поглянути на знайомі події під незнайомим ракурсом, побачити одну війну очима обох сторін. Де проходить межа між любов'ю до Батьківщини та любов'ю до ближнього? Між вірністю друзям і вірністю собі? Між юнацьким коханням і справжніми почуттями? Це історія про війну, волонтерство, дезертирство, зраду, дружбу, зневіру та надію. Але передусім – це історія про людей і про те, що значить залишатися людиною.

ББК 84.4УКР

Жодну частину з цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

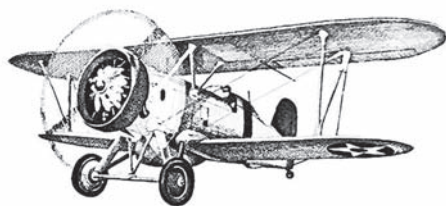
В оформленні книги використано малюнки Вікторії Гапоненко.

© Видавництво «Книги – XXI», 2017
© Ірина Жураковська, *текст*, 2017
© Анна Стьопіна, *обкладинка*, 2017

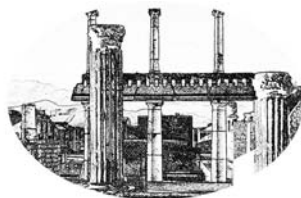
ISBN 978-617-614-161-7

Усі права застережено

ПО
ТОЙ
БІК
ВІЙНИ

ПРОЛОГ

«Трясця, як же ж холодно!» Остання зміна перед світанком завжди найскладніша і найхолодніша. Ларс безнадійно подмухав на задубілі пальці. Він дуже боявся їх відморозити: ще ампутують. Солдат 51-ї дивізії Другої армії Ларс Кульман завжди сильно мерз, дарма, що з півночі. Хлопець переминався з ноги на ногу, дмухав на руки, і все одно зуби калатали так, що, мабуть, і по той бік фронту чути. Аж соромно. Ларс поглянув на супутників: чи не насміхаються з нього? Але ні. Тобіас вже куняв. Треба б розбудити, але солдатів стало шкода товариша. «Ну й нехай, сам я точно не засну в такий холод», – вирішив Ларс. А лейтенант не спав: дивився кудись в одну точку, насупивши брови й закутавшись по самий ніс.

«І коли вже ця клята зима закінчиться?» Воно ж навіть не в тому біда, що холодно, а в тому, що це триває так довго і навіть сховатися ніде: в землянці не набагато тепліше. «Хоч би уже французи жахнули, чи що!» – з відчаєм подумав Ларс. Тоді точно холодно не буде! За роботою тільки й можна зігрітися. Солдат тужливо подивився на холодну німу гаубицю. «Ох і гаряча вона жінка, наша Лола», – жартує часом про неї Тобі, багатозначно прицмокуючи. Йому добре, хоч порівняти є з ким. А Ларс іще жодного разу не був з жінкою, тому з нього вся чота глузує. Всі по дівчатах ходять, а Ларс не може: соромиться. Та й хіба з ним яка захоче? Височезний, худий, незграбний. Йому аби жінку поцілувати, треба мало не вдвоє зігнути. «Так навщо стоячи? Лежачи зручніше!» – підбадьорює бува лейтенант. І в такі моменти йому хочеться вмазати попри повагу і субординацію.

«Ну жахніть! Що вам, складно, сучі діти?» Розжарена після бою гаубиця була найгарячішим, що міг уявити солдат. Але жабоїди мовчали, і терпіти цю тишу Ларс більше не міг.

– Гер лейтенанте, розкажіть про Італію, – попросив солдат.

Лейтенант виринув зі своїх думок, прокашлявся:

– Про Італію? Знову? Я ж вам уже розказував про неї.

6 По той бік війни

– Нічого, розкажіть іще, – наполягав Ларс.

– Гаразд. Що саме тобі розказати про Італію?

– Розкажіть, як там тепло, – прокинувся Тобіас. У темряві було видно, як він усміхається від одного тільки слова «тепло». – Розкажіть про найспекотніше місце, де ви колись бували.

– Найспекотніше... – лейтенант наморщив лоба, згадуючи. – Найспекотніший то, мабуть, Неаполь...

ЧАСТИНА ПЕРША

ГЛАВА І

Такого весілля Руассон не бачив за всю свою багатовікову історію. Заквітчаний, як на Великдень, собор Святого Іоанна не міг вмістити всіх охочих, тож натовп городян заповнив головну площу й навколишні вулички арденнського містечка¹. Чоловіки вдягнули свої найкращі фраки й шовкові краватки. Жінки цілий тиждень метушилися в муках вибору: яку вдягнути сукню, які рукавички, капелюшки, прикраси. Кожна хвилювалась так, ніби це вона наречена. Дітей було відмито, причепурено і взуто в нові черевики, і вони стояли тепер, охайні й знуджені, під спекотним липневим сонцем, раз у раз смикаючи батьків за рукав: «А довго ще?» «А є пити?» «Хочу морозива!»

Місто завмерло в очікуванні, навіть вітер затих. Безхмарне небо розкинулось недосяжно-блакитним склепінням і янголи, зайнявши місця у партері, затамували подих в передчутті дива. Усі погляди було прикуто до святкової площі перед собором. Нарешті радісно вдарили дзвони. Повільно відчинилась важка дерев'яна брама й на порозі з'явилася довгоочікувана пара. Площа враз вибухнула оплесками й радісними вигуками, заблিমали спалахи фотоапаратів: завтра ця подія буде на перших шпальтах усіх арденнських газет. Натовп розступився перед щасливою парою, і під ноги молодим полетіли монетки й пелюстки.

Дівчата вмирили від заздрощів, роздивляючись розкішну сукню нареченої: пишні хвилі найтоншого мережива стікали за нею старовинними сходами, як морська піна. У темно-русявих косах білили свіжі троянди, тонку шийку огорнуло важке діамантове намисто. Але що ті троянди, що діаманти? Тільки зрізані квіти й холодне каміння! Чи ж їм зрівнятися з ніжністю рожевих щічок молодої, з сяйвом її сірих очей? Наречена не бачила юрби, не чула оплесків і вітань, її ноги ледь торкалися землі. Увесь цей день для неї зливався в один яскравий спалах, у золоте марево навколо нареченого, з якого дівчина не зводила закоханих очей. Високий, стрункий, щасливий –

¹ Арденни – лісистий регіон у Франції на кордоні з Бельгією.

він привертав ще більше уваги, ніж розкішна весільна сукня. Білосніжний фрак підкреслює струнку постать, діамантові запонки на рукавах шовкової сорочки, білосніжний метелик на шиї, білосніжна усмішка, незвично світле золотаве волосся, яскраво-блакитні очі. Розглядаючи молодого, дівчата гірко зітхали: «Мені б такого...»

У дворі текстильної фабрики вже стояли столи зі святковим обідом для робітників та їхніх родин. Відомий на всі Арденни фабрикант Жан Шарт'є подбав, щоб усі могли випити й закутити за щастя його любої донечки. На честь її весілля він влаштував вихідний, а вчорашні зміни скоротив на годину: нехай робітники добре відпочинуть перед святом. Хоча і без того на фабриці не знайшлося б нікого, хто б сьогодні не випив від щирого серця за щастя молодой Констанс Шарт'є. Дочку фабриканта любили всі, хто хоч раз її бачив. Молода мадемуазель не цуралась робочого люду, для кожного мала добре слово й ласкаву усмішку. Гідна донька свого батька! Жана Шарт'є на фабриці поважали, хоч і побоювались. Отримати роботу в нього було нелегко: господар брав лише кмітливих, працьовитих і непитущих. Зате давав чималі премії, наглядав, щоб всюди було чисто і безпечно, навіть встановив 10-годинну робочу зміну, а платив, як за нормальну 11-годинну. На Різдво і Великдень Шарт'є відпускав на годину раніше, а донька господаря роздавала всім подарунки й солодоші. Робітники давно гадали, кому ж дістанеться красуня Констанс, і чи буде зять мсьє Шарт'є так само дбати про фабрику.

Тим часом в домі Шарт'є також сідали до столу. Звісно, ці столи не порівняти з фабричними. На білосніжних скатертинах блищало фамільне срібло та кришталь. Слуги ледве встигали вносити все нові зміни страв: домашні паштети і фуа-гра, сири з усієї Франції, місцева дичина, запечені качки та цесарки з рум'яною скоринкою, свіжа арденнська форель та бретонські устриці, мигдальні макарони, найніжніші еклери та цілі гори соковитих алжирських фруктів... Лилися рікою найкращі вина з родинної колекції Шарт'є. Гостями були всі друзі родини та найвідоміші люди провінції. Були родичі мадам Шарт'є з півночі, були партнери мсьє Шарт'є з Лілля та Анже, були друзі нареченого з Парижа, якісь модні художники з Нормандії, якісь поети, про яких пишуть в газетах. Вся молодь, вся богема, всі підприємці. І всі затихли, коли мсьє Шарт'є підняв свій келих:

– Бастіане, – звернувся він до нареченого. – Усі в цьому місті знають, що в моєму житті є тільки три святині, і що за кожну з них я ладен померти. Це

моя дружина, моя донька та моя фабрика. Все, що я роблю, я роблю заради них. Сьогодні одну зі своїх святинь, свою любов донечку, я віддаю тобі. Я знаю, що ти кохаєш її, але цього замало. Заклинаю тебе берегти її. Роби все, аби вона була щасливою. Пройдуть роки, я стану старим та немічним, і тоді й друга моя святиня стане твоєю – моя фабрика. І її бережи, бо ти будеш відповідальний за кожного свого робітника і за кожного покупця. Третю ж свою святиню – мою кохану Валері – я не віддам ніколи й нікому. Двадцять років тому я обіцяв її батькові зробити її щасливою. Двадцять років знаходжу і своє щастя у виконанні цієї обіцянки. За вас, мої любі діти, і за тебе, моя кохана – з цими словами Жан Шартє поцілував дружину, подаючи приклад молодят. Гості крадькома витирали сльози.

Надвечір на деревах засяяли тисячі електричних гірлянд. Запрошені з Реймсу музики заграли модний фокстрот, і просто в саду влаштували танці. Хмільна й весела молодь закружляла, мов підхоплена вітерцем зграя метеликів. Тепла липнева ніч, аромат троянд, музика й вино дурманили голови гостям. Але ще запаморочливішими були почуття, що вирували довкола весілля. Справжні шекспірівські пристрасті! Шалене кохання молодят, безмірна батьківська любов, і нотки трагізму в передчутті розлуки, і терпкуватий присмак скандалу. Незвичайна поспішність, з якою готувались до весілля, додавала йому якомось особливого гіркої гостроти, а на думку деяких пліткарів – пікантності. Однак у чистоті почуттів і намірів Констанс Шартє міг сумніватися хіба що якийсь заїжджий чужинець. Як отой похмурий німець, що стоїть осторонь, ні з ким не розмовляє і взагалі незрозуміло, що тут робить, бо всі його вперше бачать. Але кому яке до нього діло? Головне що тут, в Руассоні, історію кохання Констанс Шартє і Бастіана фон Деттена знали навіть діти. Її переповідали один одному, зворушено зітхаючи і називаючи «Ромео і Джульєтта зі щасливим кінцем». Всі захоплювалися силою кохання молодих людей та вільнодумством батьків, що дали згоду на весілля попри цей очевидний та обурливий мезальянс.

– Невже Бастіан справді німець? – дивувалися гості. – Він так чисто розмовляє французькою, хіба що трішки з акцентом. Можна подумати, він десь зі Швейцарії.

– Майже вгадали: він здобув освіту в Лозаннському університеті, а потім ще два роки навчався у нас в Сорбонні. Тож нічого дивного, що молодий фон Деттен добре говорить французькою та має швейцарський акцент.

– Очевидно, Париж пішов йому на користь не лише з точки зору мови. Подивіться, які манери, яке відчуття такту! Дуже милий і люб'язний юнак, багатьом французам варто брати з нього приклад.

– І не кажіть! А скільки шарму!

– Ні-ні, такому навчитись неможливо, це має бути щось вроджене. Ніколи б не подумала, що Бастіан німець – він справжній француз!

– Тільки Констанс такого не говорять в жодному разі.

– Чому? Це ж такий комплімент її нареченому!

– Для вас комплімент, а для неї образа. Вона страшенно засмучується, що інші вважають національність Бастіана недоліком. Каже: «Німець – це не вада».

– Бідолашна так закохана, що їй все в ньому здається прекрасним.

Більшість жінок в Руассоні чудово розуміли Констанс Шарт'є. Вони здивлялися на галантного німця, відколи той з'явився у місті. Його зріст та світле волосся не дозволяли гостю лишатися непоміченим. У Бастіана був приємний голос, виразне обличчя та чарівна усмішка, а в блакитних очах – «безкрайне небо північної Німеччини». Звісно, ніхто з присутніх ніколи не бував у Німеччині, але варто було комусь випадково вжити цей епітет, як він миттєво поширився серед жінок міста. І всі тепер вважали, що небо в північній Німеччині саме таке.

Чоловіків очі фон Деттена бентежили мало. Однак вони з цікавістю обговорювали, що він походить з якоїсь дуже поважної та багатой родини. Що пращури його були мореплавцями та членами Ганзейського союзу. Що має величезні статки, новенький бугатті та тисячі історій про свої подорожі й пригоди. Сам парубок зарекомендував себе як людина відкрита і приязна, з усіма знаходив спільну мову (французьку, звісно) та швидко став своїм у Руассоні. Одне слово, якщо хтось і згадував про те, що Бастіан фон Деттен німець, то це лише додавало йому шарму й пікантності. Як якась екзотична вада, як ледь помітний шрам.

– Заждіть, якщо Бастіан навчався в Сорбонні, то чи не знайомий він з нашим Арно Бономом? Той теж там батьківські гроші прогулював.

– Знайомий не те слово! Кажуть, в Парижі вони були нерозлийвода. Це ж і в Руассон Бастіан до Арно приїхав. І з Констанс їх теж Арно познайомив – невже ви не знали?

– Отакої! Арно ж було теж до Констанс залицявся.

- А хто до неї не залицявся? Будьте відверті: вам вона теж відмовила.
- Як і вам, друже! Як і вам!
- Як і мені. Що й казати: про таку наречену пів-Руассона мріяло. Якщо не пів-Франції!
- Мріяло пів-Франції, а дісталася німцеві... Краще б Шартъє переконав її за Арно йти.
- Та що ви таке кажете! Це було кохання з першого погляду!
- Облиште, хто вірить у такі дурниці в ХХ столітті?
- Тихіше, Констанс сідає за рояль!
- Нарешті! Я вже думала не дочекаюся!
- Як можна? Позбавити гостей щастя слухати спів Констанс було б злочином.
- А ви чули, як співає Бастіан? У нього чудовий голос, вони просто створені для дуету.
- Так, мені пощастило їх чути в Анетт. А ви знаєте, що вони саме завдяки пісні й зустрілися? «А la claire fontaine»², – цікаво, вони її заспівають? Було б так романтично!
- Мадемуазель, ви мене геть заплутали: то вони познайомилися завдяки пісні чи завдяки Арно?
- Ах, що ви розумієте!
- Ц-с-с-с, дайте послухати.

*Я ішла до джерельця,
Де прозора вода
Запросила скупатись –
Ой, чи ж винна в тім я?
Ой тебе я покохала,
Та й на довгії віки.*

*Під зеленим дубочком
Одягалася я,
А на гілці найвищій
Соловейко співав.
Ой тебе я покохала,
Та й на довгії віки.*

² Біля чистого джерельця (франц.) – французька народна пісня.

*Ой, співай соловейку!
Ллється радісний спів.
Твоє серце для сміху,
Моє серце для сліз.
Ой тебе я покохала,
Та й на довгії віки³.*

Підступне сонце розбудило Бастіана значно раніше, ніж йому б хотілося. Голова тріщала після вчорашньої ночі. Арно спав як убитий. Будити друга було жорстоко, тож Бастіан вирішив пройтися сам. Вчора гість не встиг роздивитися місто, тож тепер блукав навмання. Хоча яке там місто? Після Парижа це якесь село в хащах Арденнського лісу. Однак навіть воно давило, не давало дихати. Бастіанові хотілось вирватися звідси, геть від центру, десь на околиці, в ліс. У той знаменитий Арденнський ліс з усіма його відьмами.

Гомінкі вулиці нарешті залишились позаду. Навколо простяглися маєтки й сади, де вже зацвітали вишні. Поміж садів і зелених пагорбів грайливо кружляла стрімка прозора річка. На деревах співали пташки. Свіже, іще прохолодне повітря потроху вивітрювало з голови туман вчорашньої ночі, і там натомість з'являлись нові, такі ж свіжі, думки. Що так далі не можна. Що треба змінити своє життя. Зрештою йому вже 23: скільки ж можна марнувати молодість? Треба закинути п'ятику і карти. Треба повернутись додому і врешті-решт зайнятись батьківською справою. Знайти порядну та вірну дружину, завести з трійко діточок. А у вільний час писати пейзажі на пленері. На Балтійському морі: рибалки, припливи, сосни на узбережжі... Раптом у благі вранішні думки ввірвався дівочий спів з найближчого саду. Бастіан став як вкопаний: дзвінкий дівочий голосок та старовинна французька пісенька були втіленням і продовженням цього свіжого весняного ранку. Німець тихенько підкрався до огорожі і зазирнув у сад.

Дівчина була й сама, як пісня: струнка постать посеред весняних дерев. Жіночні вигини під білою сукнею, тендітне, мов порцелянове, обличчя, сірі очі під довгими віями, тонкі пальці торкаються вишневого цвіту. Легка, прозора, свіжа – така не схожа ні на тих досвідчених і розкутих жінок, з якими Бастіан знався в Парижі, ні на простуватих подруг дитинства

³ Переклад І. Жураковської.

вдома. Таких дівчат не існує в наші цинічні часи, він був певен! Але ж ні – ось вона: гуляє вишневим садом, співає, усміхається квітам.

Юнак швидко вловив мелодію та коротенький приспів, що повторювався кожні 4 рядки, тож з черговим повтором легко підхопив «Тааааа на довгії вікииіи». Дівчина сполохано обернулася до нього й завмерла. Ніж не личко залилося густим рум'янцем. Вона стояла й дивилась йому просто у вічі, здавалося – навіть не дихала. Кілька довгих, як вічність, секунд. Бастіан усміхнувся, щоб заспокоїти красуню, але та притьмом зникла за деревами – як пташка спурхнула з гілки, залишивши по собі тільки снігопад вишневих пелюсток. Юнак ще кілька хвилин вдивлявся у сад, де зникла дівчина, але незнайомка більше не з'являлась: розтанула, як туман чи сон. Зітхнувши, Бастіан рушив назад.

За сніданком Арно повідомив, що на вечерю їх обох запрошено в гості до дуже поважної родини, з якою він був близький змалечку. Тож Бастіан має поводитись чемно й пристойно. «Мсьє Шарт'є – власник найбільшої в провінції текстильної фабрики, а з його донькою ми дружили ще дітьми. Це найвразливіше створіння у Франції. Тільки спробуй її образити хоч словом, і ми з тобою вороги навік». Бастіан пообіцяв бути взірцем ввічливості й такту. Він пов'язав блакитного метелика під колір очей, вставив нарцис у петлицю і навіть прогулявся купити квітів для мадам та мадемуазель Шарт'є. Німець не очікував нічого цікавого від вечері з родиною якогось місцевого фабриканта, але якщо це так важливо для Арно, то нехай: Бастіан готовий зіграти роль взірцевого шевальє. Яким же було його здивування й захоплення, коли Арно зупинив машину перед тим самим садом, де вранці зникла гарненька незнайомка. І коли сама вона з палаючими щоками подала йому руку для поцілунку.

Для батьків Констанс все було зрозуміло з перших хвилин. І для Арно, і навіть для слуг. Тільки сліпий не міг побачити, яка незвичайно тиха й мовчазна Констанс. Як вона копірсає виделкою в тарілці, ані шматка не беручи до роту, як дивиться долу, лиш іноді крадькома підіймаючи очі на Бастіана, щоразу ловлячи на собі його погляд. Як від цього ще яскравіше спалахують її щічки та розквітає несмілива, але така мила усмішка. Як Бастіан не зводить з неї очей. Як відповідаючи на питання мсьє Шарт'є, говорить лише для його доньки. Про рідну Німеччину. Про безкрайній простір від Північного моря і до Балтійського. Про могутню Ельбу і величні кораблі, що приходять нею з далеких країв. Про затишне місто Любек з найсмачнішими у світі марципанами

та стародавніми Ганзейськими традиціями. Про те, як вразила його Франція, якою повагою він пройнявся до її історії та культури, як полюбилася йому вона вся: від яскравих вогнів Парижа до маленьких містечок з їхніми такими гостинними жителями. Про виставки імпресіоністів й нові перспективи сучасного мистецтва. Про свободу преси й уміння французів відстоювати свої права.

– У вас нетипові для німця політичні погляди, мсьє фон Деттен – зауважив Жан Шартъє – Ви нахваляєте нашу далеко не ідеальну республіку, тоді як ваші співвітчизники, наскільки мені відомо, більше тяжіють до монархії та політики сильної руки.

– Тут немає жодних протиріч, мсьє Шартъє. Франція вже переросла абсолютизм, і це чудово. Ваша багатовікова монархічна традиція дала вам величну та могутню державу. Однак зараз ви вирости з неї, як підліток з дитячих штанців. Ви першими зрозуміли, що за демократією майбутнє. А в Німеччині все навпаки: ми тільки стаємо на ноги. За мірками європейських держав, Німецька імперія ще дитина. Ми віками жили своїми окремими, розрізненими королівствами і князівствами. А міста Ганзейського союзу взагалі ніколи не підпорядковувалися жодним кайзерам, і єдиним господарем нам був прибуток і власна клепка. Однак, коли кожен сам за себе, велику державу, таку, як Франція, не збудуєш: тільки в єдності сила. Тож наші кайзери хочуть за кілька десятиліть надолужити те, на що у вас пішли століття.

– Судячи з війни 1870–71⁴, в питаннях виробництва гармат ви нас навіть обігнали, – не втримався від провокаційного зауваження мсьє Шартъє, за що одразу отримав обурені погляди доньки та дружини. Але Бастіан відповів м'якою усмішкою:

– Я не підтримую мілітаризму, який охопив більшість моїх співвітчизників. Співпраця та вільна торгівля може дати набагато більше за будь-які військові конфлікти. Відбирати шматок землі в сусіда за допомогою зброї? Вдумайтесь: це ж грабіж, піратство. Середньовіччя якесь! От я німець, більше того – німецький патріот. При цьому я останні п'ять років прожив за межами своєї Батьківщини. Багато часу провів у Франції та Швейцарії, бував у Великобританії, Австро-Угорщині, Італії. В усіх цих країнах мені зустрічалися надзвичайно приємні та привітні люди, багато з них залишаються моїми друзями. Що має мене спонукати йти проти них війною? Звісно, є негідники серед будь-якого народу, зокрема і серед німців. Поміж

⁴ Франко-пруська війна, що закінчилась поразкою Франції, втратою нею Ельзасу й Лотарингії та сприяла об'єднанню Німецької імперії.

політиків їх особливо багато, як і в кожній державі. Але не треба плутати політику з життям. Мені дуже імпонує гасло вашої Великої Революції. Свобода, рівність та братерство – між усіма людьми та усіма державами – це запорука щасливого майбутнього для нас усіх.

Кажучи це, Бастіан не міг не помітити, якими особливо захопленими очима дивилась на нього Констанс. Цього ранку, коли їхні погляди зустрілися в саду, все її життя розділилось на до і після. Їй здалося, що земля втікає з-під ніг. Вона не могла відвести погляду: блакитні очі незнайомця приворожили її. Весь день потому дівчина картала себе, що втекла. Вона навіть не встигла роздивитися його як слід: коли Констанс намагалася відтворити в пам'яті його образ, в уяві було лише якесь сяйво. Здається, волосся світле, здається, ямочка на правій щоці. О, так – і усмішка! Така усмішка – що більше вже нічого й не бачиш: тільки усмішка й очі. І вона навіть не знає, хто це був! Може, просто перехожий: промайнув метеором по її небосхилу, лишивши по собі лиш вогненний слід... Та й що вона знає про нього? Чи хороша це людина? Може, він тільки те й робить, що дівчат причаровує! А може, він, взагалі, одружений! Та годі вже про нього, годі! Скільки можна про нього думати? Усе! Дурниці! Минулося!

Побачивши ранкового незнайомця на порозі свого дому, Констанс мало не втекла знову – зупинила присутність батьків і давнього друга. Дівчину охопили почуття настільки сильні, що вона не мала ані сили протистояти їм, ані можливості їх зрозуміти: і шалена радість бачити його знову, і сором за ранкову втечу і за те, як зашарілася вона просто зараз, і всі сумніви щодо того, що він за людина. Констанс боялася, що гість виявиться легковажним франтом, буде нечемним до її батьків, молотиме нісенітницю або не зможе зв'язати двох слів. «Скажи бодай одну дурницю – і я зненавиджу тебе навік, за те, що не переставала думати про тебе увесь день!»

Тепер, коли Бастіан озвучував її власні думки й переконання, з просто вродливого парубка він перетворювався на однодумця, споріднену душу. Констанс хотілося, щоб він це побачив і зрозумів. Хотілося сказати йому: «Так-так, я згодна з кожним вашим словом!» – але вона не могла видати ані звуку. Чим довше Констанс його слухала, тим більше захоплювалася, тим більше боялася, що він не помітить їхньої співзвучності. Але гість говорив лише для неї. Він не зводив з неї своїх неймовірних очей, всміхався і був до неї таким уважним! Тож під кінець вечора Констанс уже дивилась на Бастіана, не відводячи погляду, а з її обличчя не сходила усмішка. Коли на

прохання матері дівчина сіла за рояль, її голос вже майже не тремтів. Вона наважилась заспівати ту саму ранкову пісню про джерельце й соловейка, а Бастіан стояв поряд і підспівував приспів.

Арно не бачив Констанс такою за всі роки їхнього знайомства. Він знав, як вона вміє відмовляти. Бідолашна при цьому так страждала, так боялась, що розбиває чиєсь серце! Вона дивилась такими повними сліз очима, озвучуючи свій залізний аргумент «Але ж я тебе не кохаю!», що всі парубки міста, не змовляючись, вирішили не мучити дівчину освідченнями й залицяннями, сподіваючись, що колись і вона таки закохається. Батьки давали Констанс повну свободу й не дорікали, навіть коли вона відмовлялась від дуже вигідного на їхню думку шлюбу з тим самим Арно, або з іншими парубками з хороших родин. Навіть коли дівчині виповнилось вісімнадцять, вони не починали на неї тиснути: статки Шартъє та врода Констанс дозволяли не поспішати з вибором.

Самі батьки одружилися з чистого кохання та попри спротив своїх родин. Мати Констанс, Валері Леруа, походила з дуже давнього, хоча й зубожілого, дворянського роду. Батьки її були переконаними монархістами та мріяли про відновлення у Франції законної династичної влади. А Жан Шартъє на той час тільки починав ставати на ноги зі своєю фабрикою, з якимись дивними хижими машинами. Він не мав шляхетного родоводу, але був повним химерних ідей про демократію і прогрес. Попри спротив родин та осуд суспільства, молодята побралися й жили в любові та злагоді всі ці роки. Фабрика Шартъє стала однією з найбільших у Франції, дружину свою Жан беріг від усіх негод та забезпечив їй гідне графіні життя, якого власний батько Валері не міг би дозволити. Свою єдину доньку Жан Шартъє теж виховував у найкращих дворянських традиціях: її руки не торкалися роботи, а дні проходили за музикою, книжками й танцями. При цьому батьки домовились, відколи Констанс народилась, що дівчина сама обере собі чоловіка, а вони не чинитимуть опір, яким би не був її вибір.

Далі Арно сказав, що вони з Бастіаном завтра збираються на поетичний вечір до Аннет Паскаль, і що будуть невимовно раді бачити там Констанс, якщо в неї немає інших планів і якщо мсьє та мадам Шартъє будуть не проти. Це було сказано в наприкінці вечора, коли Констанс уже почала з жахом чекати, що її новий знайомий зараз піде, і вони більше ніколи не побачаться. Звісно, Констанс була в захваті від такого запрошення. Звіс-

но, батьки були не проти, бо Аннет хороша дівчина, давня подруга родини Шарт'є, і в неї збирається пристойна публіка.

Наступного вечора білий бугатті Бастіана зупинився перед будинком Шарт'є рівно о сьомій. Обоє друзів зайшли привітатися з батьками Констанс і запевнили їх, що мадемуазель Шарт'є буде вдома не пізніше дванадцятої. Сама Констанс – у новій шовковій туніці та з живим вишневим цвітом у волоссі – з усіх сил намагалася триматись невимушено, подаючи руку Бастіанові для поцілунку та прощаючись з батьками.

Вечір поезії поступово перейшов у вечір танців. Уже на третьому фокстроті рука Констанс перестала тремтіти в руці Бастіана. А далі був залитий місяцем сад, бо в домі так людно й гамірно, а читати Верлена треба лише під зорями. І зорі сяяли, і квітучі вишні вабили ароматом, і голос Бастіана ставав усе тихішим, а його губи все ближчими до її обличчя. І коли його рука торкнулася її волосся, коли він був так близько – зараз, зараз це станеться! – час зупинився. Констанс через напівопущені вії дивилась на губи Бастіана і перестала навіть дихати. Він поцілував її, і ніщо вже не було, як раніше. А потім вони повернулись до інших, і треба було продовжувати жити, говорити з кимось, усміхатись, їхати додому – але це все більше не мало жодного сенсу. Все було фальшиве, байдуже порівняно з тим поцілунком в саду. І найбільшою радістю було коли, тиснучи руку її батьку, Бастіан невимушено, ніби мимохіть, промовив:

– Ми з Арно та Анетт завтра хочемо прокататися на озеро і влаштувати невеличкий пікнік. Арно стільки розповідав про дивовижну красу Арденнського лісу, що я просто мушу побачити його на власні очі. Якщо Констанс не боїться швидкої їзди та якщо ви не маєте інших планів, ми будемо щасливі бачити вашу доньку з нами.

Так минув квітень, а за ним і травень. Автопрогулянки, прогулянки верхи, прогулянки пішки, співи, танці, поетичні вечори, вечери у Шарт'є, вечери в Арно, вечери у спільних друзів... Коли Бастіан вчетверте відклав свій від'їзд, стало зрозуміло, що все серйозно. Цього разу парубок замість уже звичного «ще на два тижні» написав, що не знає, коли повернеться до Німеччини. Спочатку він не збирався затримуватися в Арденнах надовго. Арно запросив погостювати два-три тижні, і Бастіан вирішив, що поспішати додому нема потреби, до того ж це майже по дорозі. Він і гадки не мав, що випадкова зустріч з гарненькою донькою фабриканта стане чимось

більшим, ніж легкий і приємний флірт, останній французький романчик на шляху додому. Але з кожним днем йому хотілося бачити її ще і ще. Весь його час був заповнений думками про неї. Бастіан і сам не міг пояснити, чим так вразила його Констанс Шарт'є, але німця лякала сама думка про необхідність повертатись додому, покинувши її тут. І він просто плив за течією своїх і її почуттів, раз у раз відкладаючи від'їзд.

Наскільки саме це все серйозно, стало зрозуміло після розмови переляканої Констанс з матір'ю. Мадам Шарт'є була зачарована вродливим та люб'язним німцем не менше, ніж сама Констанс. Жінка раділа щастю доньки та не звертала уваги на те, скільки часу закохані проводять на самоті. А Констанс проплакала чимало ночей, марно шукаючи правильні слова, щоби почати розмову з матір'ю. Зрештою мадам Шарт'є й сама помітила, як її зазвичай здорову і жваву доньку стало нудити та як часто в неї паморочиться голова, тож перша обережно підняла цю тему. Розмова з донькою про решту ознак довершила впевненість у тому, аж наскільки тепер все серйозно. Тепер складні розмови пішли одна за одною.

Спочатку була серйозна розмова заплаканої Констанс та Бастіана. В дівчини не було жодних сумнівів, що коханий зрадіє дитині, але вона боялась, що він розлюбить її, коли вона стане товста і негарна. Розмова мсьє Шарт'є з Бастіаном була ще серйознішою. Суворий батько не був такий впевнений, що німець тішитися з вагітності Констанс, тож сказав прямо: «Мій онук краще буде сиротою, аніж безбачченком». Бастіан обурився таким сумнівам і заявив, що все одно збирався просити руки Констанс. Заручини пройшли в сімейному колі і про те, що спонукало їхню поспішність, всі четверо домовились мовчати.

Найскладніше було з весіллям: чекати кілька місяців, доки все стане очевидним, було неприпустимо. Грати весілля отак одразу, не лишаючи часу на підготовку, – лише викликати зайві підозри в суспільстві. Допоміг лист з дому, який Бастіан отримав у відповідь на свій намір залишитися у Франції й надалі. Гюнтер Тідельман, управляючий фон Деттенів і за сумісництвом опікун Бастіана, повідомляв: молодий господар має якомога скоріше повернутися в Німеччину через вкрай загрозливу політичну ситуацію. Після вбивства в Сараєві усе пішло шкереберть. Щоб там політики не казали про необхідність врегулювання кризи мирним шляхом, а риторика кайзера Вільгельма II, так само як і російського імператора Миколи II не лишають сумнівів: обидва монархи прагнуть війни. Гюнтер був абсолютно впевнений, що загальна мобілізація – лише питання часу, тож

Бастіан зобов'язаний бути вдома. Ухилення від служби може бути розцінено як державну зраду з усіма відповідними наслідками. Жан Шартє похмуро перечитав листа, простягнутого йому майбутнім зятем, і призначив весілля на 26 липня.

– А правда, що одразу після весілля наречений має повертатися до Німеччини?

– Так, саме тому й весілля грали таким поспіхом. Бастіан, може б, і взагалі у Франції зостався, але у них там в Німеччині всі геть показалися... Бачите того похмурого мсьє? Там, під липою?

– Отой високий лисуватий? Неприємний тип, я за ним від самого початку спостерігаю: він нічого не п'є та ні з ким не розмовляє.

– Це тому, що мови не знає. Він німець, приїхав за Бастіаном. Кажуть, повістка, розумієте? Не поїде – під трибунал піде.

– Який жах! Бідолашна Констанс!

– І не кажіть. Дай Боже, щоб його на Балкани не послали.

– Яка повістка, які Балкани? Що ви паніку сієте! Ще ніхто мобілізації не проводив і ніякої війни не оголошував. Можливо, все ще владнається дипломатичним шляхом.

– Не будьте такі наївні. Коли імперіям захотілось повоювати, дипломати безсилі. Вони просто шукають привід почати війну так, щоб не видаватися агресором.

– То ви справді думаєте, що буде війна?

– Не маю жодних сумнівів. Ви читали, який вчора Австро-Угорщина висунула ультиматум сербам? Треба бути повним ідіотом, аби сподіватися, що ті погодяться.

– Але ж нам тут нічого не загрожує? Хай собі воюють на своїх Балканах, либонь, не вперше. Головне, щоб Францію не чіпали.

– Так то воно так, але за спиною в сербів стоїть Росія, а в нас із ними альянс. Якщо Росія почне війну, ми повинні підтримати.

– Побійтеся Бога! Чув би ваш покійний дід, коли росіяни його від Москви до Парижа гнали, що Франція щось там винна Росії!

– Політика штука тонка, тут історія лише заважає. Хто ворогує з твоїм ворогом, той і друг. І наразі ані нам, ані їм не потрібна сильна Німеччина.

– О так, вже краще ці дикі росіяни, аніж німці!

– Давайте бути об'єктивними: наші теж тільки чекають приводу, аби повернути Ельзас.

– Так то інша справа: Ельзас та Лотарингія – споконвіку французькі землі! Їхнє повернення – це справа відновлення історичної справедливості.

– Благаю, досить про політику! Тільки не сьогодні. Констанс і так, поглянь-те, ні жива ні мертва: не зрозуміти, – чи від щастя, чи від страху за Бастіана.

– Даруйте, мадам. Ще вина?

А на ранок було прощання. Ніякими словами не описати очі, якими дивилась Констанс на свого чоловіка. Здавалось, вони пили його, тримали, як земне тяжіння. Вже все було давно готове, вже розпрощалися мсьє і мадам Шарт'є, вже нетерпляче покашлював Гюнтер Тідельман, натякаючи, що час їхати. А вона все не могла випустити Бастіана з обіймів, все шепотіла: «Бережи тебе, Боже, бережи тебе, Боже!», а він гладив її волосся й обіцяв повернутися, як тільки зможе. Обіцяв писали, запевняв, що все буде добре, що, можливо, й не буде ніякої війни.

– Herr Bastian, es ist schon spät. Wir müssen los⁵, – вкотре пробурчав Гюнтер.

– Доню, Бастіану вже час їхати, – батько обійняв Констанс за плечі, відриваючи її від чоловіка.

Бастіан сів за кермо й завів мотор. Констанс востаннє його перехрестила: «Бережи тебе Боже, коханий». Вона дивилась йому вслід, аж доки машина не сховалась за рогом. А відтак – розридалась у батька на грудях.

Бастіан написав їй дорогою з Кельна. А потім вже з дому, щойно приїхав. Він встиг написати їй тільки ці два листи. Писав, що у нього все добре, що доїхав без проблем, і що він її дуже кохає. Констанс встигла відповісти, що кохає його більше за все на світі, що молиться за нього, і щоб він скоріше повертався, а вона буде чекати на нього, хоч все життя. Він встиг отримати тільки перший з її листів. А потім почалася війна. Тоді ще – просто війна. «Великою війною», «Світовою війною» її назвуть пізніше.

⁵ «Гер Бастіане, вже пізно. Ми маємо вирушати» (нім.).

ГЛАВА II

Серпень видався спекотним і сухим. У садах наливалися яблука й сливи. Як божевільні, квітли гладіолуси. Дітвора вовтузилась коло річки, селянки нарікали на спеку, корови ліниво лежали в тіні під деревами. Припорошені пилом дороги, пожовкла трава під парканом, пишні троянди під вікном. Усе таке звичайне й звичне. В цю буденність ніяк не вписувалося страшне слово «війна». Це було щось зі спогадів дідусів або з далеких напівдиких країн. Ми ж мирне покоління, ми живемо в цивілізованій Європі! Це не може буде реальністю. Реальність – це палюче сонце, просторий будинок, старий сад. Але є ще й інша реальність, з газет. І там щодня хтось комусь оголошує війну: Австро-Угорщина, Сербія, Росія, Німеччина, Великобританія – як лісова пожежа покотилась Європою. Ця нова тривожна реальність стрімко росла, нахабно й невпинно перепопозала з газет в розмови, з розмов – у листи, молитви, думки. Перші дні, якщо не дивитися, що в полях самі жінки, і на фабриці теж, і в саду, і на вечорниці збираються самі дівчата – можна б і досі думати, що війни нема. Це просто якесь непорозуміння, помилка. І зрештою – це ж не у нас, це далеко.

Першого тижня розмов було лише про те, щоб усе швидше закінчилось і чоловіки повернулись додому. Бо саме час збирати врожай: як без них? Ніхто не розумів, чому наших направили в Бельгію. Якщо Німеччина вирішила завоювати бельгійців, до чого тут ми? Згодом у розмови стали просочуватися новини з фронту. Намур, Антверпен, Льеж – назви далеких бельгійських міст були в кожній французькій розмові. Наші відступають. Німці краще озброєні. Їх більше, вони швидші, вони підступніші! Чужа й раніше нікому не цікава Бельгія тепер прикувала увагу дівчат і матерів. Так, німцям начхати на нейтралітет. Яка несправедливість! Вони вбивають там наших хлопців! А які жахи коять з бельгійськими жінками в завойованих містах! Газети щедро, мало не з насолодою змальовували німецькі звірства. І всі надії – на наших солдатів, що захистять нас від такої жахливої долі.

Але французи відступали все далі. Крок за кроком, за кожен кілометр заплативши кров'ю – своєю та ворожою. В газетах щодня наводили циф-

ри: стільки загиблих, стільки поранених, стільки пропало безвісти. Загиблі офіцери поіменно. Це були просто цифри, але вони не вкладалися в голові у Констанс. Ці незнайомі імена, ці чорні рядки на жовтуватих аркушах газет – це ж усе люди! Кожне ім'я – це чиясь безкінечна трагедія. Чиясь заплакана мати, чиясь вдова, а може – й дітки. Дівчина читала кожне ім'я вголос і просила Господа упокоїти душу загиблого, підтримати рідних і щоб скоріше настав мир. Мати ховала від Констанс газети, щоб вона менше хвилювалась. Мовляв, ти все одно нічого не зможеш змінити, нащо ж мучити себе і майбутню дитинку? Констанс розуміла маму, погоджувалася з нею, але нічого не могла з собою вдіяти: це була вже якась фізична залежність від новин з фронту. Вона йшла в гості до Анетт, і вони разом читали газети, а потім Констанс тихенько казала: «Вибач, я зараз», виходила в сад, притулялася чолом до старого дуба і плакала.

Констанс погано розумілась на політиці, їй це ніколи не було цікаво. Вона нічого не знала і не хотіла знати про політичні альянси, міжнародні угоди та інші дурниці. Вона не могла зрозуміти, кому і для чого це треба. Чому через те, що серби вбили австрійського принца, французи воюють з німцями в Бельгії. Найбільшою радістю Констанс було те, що батька не забрали на фронт: тисячі мобілізованих хлопців треба у щось вдягати, армії потрібна амуніція, тож служба Шартъє – на фабриці. Найбільшим жахом Констанс, її щосекундним кошмаром було хвилювання за Бастіана. Вона божеволіла від неможливості отримати від нього листа. Вона сподівалася, що все ось-ось якимось чарівним чином владнається. Що їхній президент з німецьким кайзером та російським царем якось просто зберуться разом та про все домовляться. Ну що складного в тому, щоб домовитись? Констанс просила Бога послати політикам мудрості. Але щодня приходили нові газети, щодня вона дізнавалася нові назви бельгійських сіл і містечок, щодня повзли нові чорні рядки з іменами загиблих. А потім в розмовах з'явилося свіже слово: «евакуація».

Його принесли з собою бельгійці та мешканці прикордонних сіл. Страх перед німецькою імперською армією котився далеко попереду фронту. Страшні звістки з бельгійських полів змушували людей покидати рідні домівки, залишати могили дідів, забирати увесь скарб, який можна забрати, і йти пішки кудись на захід разом з дітьми й старими батьками. У біженців були страшні, навіжені очі. Їм співчували. Їх розпитували. Їх не любили: боялись, що вони прийшли їсти наш хліб, якого і самим тепер ледь вистачає, бо все забирають для армії. Кілька біженок, дійсно, залишилися в Руассоні: на фабриці Шартъє були раді робочим рукам. Але більшість поспішала знову в дорогу:

«Лишатись так близько? Вони будуть тут за місяць! Їх не спинити! Тікайте!» – і йшли собі далі. Лишаючи по собі нове слово, як скалку в пальці: «евакація».

Розмова відбулася в суботу по обіді. За двадцять років подружнього життя це була перша сварка в родині Шарт'є. За всі ці роки Валері Шарт'є жодного разу не підвищила голос на чоловіка. Ніхто зі знайомих і не здогадувався, що тиха та в усьому покірна чоловікові Валері вміє це робити. Але зараз вона кричала, заламуючи руки:

– Це вона в тебе така вперта! Навіщо була ця твоя демократія, якщо тепер власна дочка не слухає твого слова!

Констанс мовчала, зціпивши кулачки й закусивши губи, щоб не тремтіли. Жан Шарт'є намагався зберегти спокій:

– Що ж, мені силоміць її везти? Як багаж? Констанс, люба, ну, поїхали. Май серце: пожалій дитинку, пожалій матір. Поїхали.

Констанс підняла очі на батька:

– Я вас дуже люблю. Але не поїду. Пробачте, – вона вперше йшла проти волі батьків і, зважившись на цей крок, стояла на своєму до останнього.

Мати не заспокоювалась:

– Думаєш, він напише? Приїде? Не буде цього, розумієш? Це неможливо! – вона знала, що це марно. Розмова йшла по колу вже втретє. Батько вже все пояснив про розірвані дипломатичні відносини, про неможливість приватної кореспонденції з ворогом, про те, що сама спроба написати їй через лінію фронту для Бастіана може означати підозру у змові з ворогом та державній зраді, за що на нього чекатиме трибунал. Констанс все розуміла, але не здавалась.

– Мамо, ви ж знаєте. Це не через Бастіана. Я хочу допомогти рятувати життя нашим хлопцям. Ну, не хвилюйтеся ви за мене, ми ж далеко від лінії фронту. Якщо буде небезпека, нас евакуюють, – Констанс теж знала, що це не має сенсу, і що розмова йде по колу. Вона теж уже втретє пояснювала, що їм в лікарню будуть привозити поранених і тому потрібні медсестри. І що Аннет Паскаль уже також записалась, і що вони всі будуть під захистом Спілки порятунку поранених військових⁶. Все марно. Для матері страх за неї більший за

⁶ La Société de secours aux blessés militaires – найстаріша у Франції волонтерська організація (заснована 1864), одна з предтеч Французького Червоного Хреста. На початок XX століття подібних організацій було вже три (дві інші – Союз жінок Франції та Асоціація французьких жінок), тож 1907 для координації спільної діяльності вони заснують спільний координаційний центр – Центральний комітет Червоного Хреста Франції. Однак справжнє об'єднання відбулося вже після закінчення Першої світової війни.

співчуття до чужих для неї бійців. – Подумайте про всіх тих хлопців, яких відправили на фронт. Татку, у тебе ж майже всіх робітників мобілізували: можливо, я комусь із них життя врятую. Або кузену Сержу, чи тому ж Арно...

– А бодай же б він провалився, твій Арно! – вирвалося в мадам Шарт'є. – Якби не він... – жінка замовкла, спохопившись, що зараз бовкне зайве, але було пізно: Констанс уже все зрозуміла. Що мати вважає її шлюб помилкою, що вона люто ненавидить ту мить, коли Бастіан переступив поріг їхнього дому, ненавидить Арно, який привіз німця в Руассон. Мати бачила, як здійнялися груди доньки, як її брови злетіли від подиву, як широко розплющені очі наливаються слізьми, а наступної миті Констанс вибігла з кімнати. Злість мадам Шарт'є розбилася об горе доньки. Тепер вона гнівалась вже на себе, що зірвалася і сказала те, про що тепер шкодує. Валері безсило опустила в крісло і тихо розплакалась.

Жан Шарт'є тяжко зітхнув. Він дуже любив і доньку, і дружину, і хотів обох заспокоїти й захистити. Якусь мить провагавшись, він вирішив почати з дружини, давши доньці можливість наплакатися на самоті. Ставши навколішки біля Валері, Жан обіймав її, гладив по голові, обіцяв, що все буде добре, що він щось вигадає і все владнає.

Примирення відбулося перед самою вечерею. Шарт'є переконав дружину вибачитись перед донькою за свої слова. Сам він лишився чекати за дверима, дослухаючись, як жінки просять одна в одній пробачення, за те, що завдали одна одній болю, як обидві плачуть. Жан зітхнув з полегшенням: жіночі сльози – річ неприємна, але це не так страшно, як жіноча мовчанка. Нехай плачуть, жінкам це корисно.

За вечерею мсьє Шарт'є озвучив і свою пропозицію компромісу. Евакуація фабрики була справою вирішеною на державному рівні, то невже він не розбереться з власними дружиною й донькою? Це навіть не пропозиція, це вердикт:

– Ми з мамою їдемо в Анже першими і влаштуємося на новому місці. За два-три тижні мені необхідно буде повернутися, аби повністю евакуювати фабрику. Я не можу почати демонтувати обладнання, доки ми не закінчимо одне велике замовлення для армії. Тож на цей час Констанс лишається тут і допомагає у шпиталі, як вона й хотіла. Я домовився з доктором Фебером, щоб він за нею доглянув.

Мадам Шарт'є бачила, що сперечатися з чоловіком немає сенсу. Але не хвилюватися за доньку не могла:

– А якщо буде небезпека чи Констанс захоче приєднатися до нас раніше? («Не захочу» – подумала та, але промовчала). Як вона дістанеться до Анже?

– Старий П'єр лишається тут, разом з парою коней та коляскою. Як влаштуємося на новому місці – одразу напишу тобі адресу, щоб ти могла приїхати. П'єр за тобою теж пригляне.

– Гаразд, тату, дякую.

– Пиши нам, донечко. Щодня пиши, щоб ми знали, що з тобою все добре.

– Так, мамо. І ви мені теж пишть.

На тому й погодились. Щоправда, про ще одну домовленість із доктором Фебером мсьє Шарт'є не розповів ні дружині, ні доньці. «Не шкодуйте її, – сказав Жан Шарт'є лікарєві. – Давайте найтяжчу і найбруднішу роботу. Вона ж у мене домашня, як квіточку її ростив. Ані крові ніколи не бачила, ані бруду. Тож чим раніше вона стикнеться з реальністю, тим скоріше забуде ці романтичні вигадки й приєднається до нас». Доктор Фебер спохмурнів, але погодився. Так-так, церемонитися з розбещеними дівчатками під час війни йому й самому не захочеться.

Доктор Фебер був людиною суворою, але поважною. Констанс лише кілька разів зустрічала його в гостях, і завжди побоювалась. Вона знала, що батько лікаря дуже поважає та любить з ним дискутувати за келишком коньяку про політику та економіку, бо доктор Фебер хоч і був медиком, завжди мав свою точку зору на всі проблеми суспільства. Підійти до нього, щоб червоніючи й не піднімаючи очей попроситися медсестрою, було найсміливішим, що Констанс зробила за все своє життя. На її подив, доктор Фебер кивнув: «Приходь, подивимось, що з тебе вийде».

Волонтерок-медсестер виявилось з десяток. Переважно з простих городянок, серед них кілька дівчат з фабрики Шарт'є. Із заможних родин їх було троє разом з Констанс та Аннет. Після першого заняття з основ медичної допомоги доктор Фебер усіх трьох залишив на окрему розмову.

– Кажу вам вперше і востаннє: тут вам не забавки. Якщо когось до мене привела романтична маячня з любовних романів – забудьте і більше не приходьте. Це війна. Тут кожен повинен робити те, що він вміє найкраще, й не створювати зайвого клопоту іншим. Ваші татусі просили за вами всіма приглянути, але коли підуть поранені, буде не до того. Мені потрібно від

вас максимум допомоги й віддачі. Тож якщо вас нудить від вигляду крові або ви гидуєте міняти обісцяну білизну – краще йдіть геть зараз. Бо якщо хтось зомліє чи виблєє при поранених – зв'яжу й відішлю батькам поштою. Зрозуміло?

Констанс мовчки кивнула й краєм ока побачила, що, подивившись на неї, інші зробили те саме. Почалися напружені заняття.

«Любі мої мамусю й татусю. У мене все добре, я жива й здорова, тільки дуже втомилась. Доктор Фебер вирішив дати нам за кілька днів увесь курс медицини та першої допомоги. Займаємось щодня з ранку до ночі. Поранених у нас ще немає, тож ми вчимося накладати пов'язки одна одній. Поки це здається грою. Дівчата сміються, побачивши одна одну з перев'язаними руками й головами. А мені не смішно: все думаю, як воно насправді буде. Зараз вже лягаю спати, а ще треба вчитись: завтра доктор Фебер питатиме про зупинку кровотечі при різних типах поранень. Взагалі-то, нам і не доведеться кров зупиняти, це треба робити одразу на полі бою, а до нас будуть на лікування доправляти уже після цього. Але доктор Фебер наказує вчити все одно. Він суворий, та це навіть добре, так і треба, адже наші помилки можуть комусь коштувати життя. Але будемо сподіватись на краще! Може, й не знадобляться наші знання. Дай Боже, щоб усе закінчилось якнайскоріше, і ви могли повернутись додому. Тож не хвилюйтеся, у мене все добре. Дитинка потроху росте, інколи відчуваю, як ворухиться. Але почуваюся добре. Люблю вас дуже-дуже. Пишіть, як доїхали. Обіймаю, Ваша Констанс.»

Батько писав, що його приїзд може затриматись, бо треба багато чого підготувати. Будівля для фабрики, про яку він домовився задалегідь, виявилася замалою. Все обладнання там не поміститься, доведеться розширюватися. Окрім того, не вистачає приміщень, щоб розселити робітниць, тож треба терміново будувати нові бараки. «Але якщо втомилася й хочеш до нас – не чекай, приїзди з П'єром.»

«Любі мамусю й татусю. У мене все добре, я жива й здорова. Продовжую наполегливо вчитися. Нам видали форму й аптечку з усіма засобами першої допомоги: дезінфекція, знеболювальне, кровоспинні засоби. Вона тепер завжди має бути напоготові: це лікар нас так до дисципліни привчає. Дівчата у нас всі добрі й привітні. Звісно, всі дуже хвилюються за своїх. Усі разом молимося, щоб війна скоріше закінчилась і наші знання не знадобилися. Люблю Вас дуже, Ваша Констанс.»

Дівчата сиділи біля шпиталю в затінку зморених спекою платанів й тренувались накладати одна одній бинти. У терпкому ароматі жоржин уже відчувалось наближення осені. Якесь важке, напружене очікування: чи то вересня, чи то поранених, чи то закінчення війни. Звідси не було чути ні вибухів, ні стогонів. До лінії фронту десятки, а може, й сотні кілометрів, але сама війна міцно в'їлася в думки й розмови, як іржа чи пліснява. Вона була завжди тут. Реальна, задушлива – як серпнева спека.

– От скажи мені, Аннет, – порушила довгу мовчанку Констанс. – Чому ніхто жодного разу за всі ці дні не сказав мені ані слова про мого чоловіка? Я ж бачу, як ви всі між собою говорите про своїх, підтримуєте одна одну. А при мені ці розмови стихають. Ви ж усі знаєте Бастіана. Ви всі танцювали на нашому весіллі, всі були з ним такі привітні й так захоплювались ним. Навіть заздрили, що він мене обрав! Ось і ти, Аннет, відводиш очі й ховаєш від мене листи Арно – думаєш, я не бачу? Хоча ти найкраще знаєш Бастіана, ми ж стільки часу проводити вчотирьох! Ми були такі щасливі тоді, пам'ятаєш? А тепер ви всі дивитесь на мене навіть не як на вдову – як на дружину прокаженого чи злочинця!

Аннет мовчала. Вона боялась цієї розмови й сподівалась, що її ніколи не буде. Навіщо Констанс її почала? Хіба вона сама не розуміє? Звісно, розуміє... Говорити про це – тільки даремно завдавати болю собі та іншим. Але Констанс поставила це питання й тепер дивилась на неї так, що відмовчатись чи змінити тему не було жодної надії. Аннет зітхнула:

– Ох, люба. Я не знаю, що й сказати, аби тебе втішити. Ти ж знаєш, що я дуже тебе люблю. Ми всі тебе дуже любимо й бажаємо тобі щастя, – Аннет стисла «перебинтовану руку» Констанс. – Люба моя, не засмучуйся. Можливо, все ще буде добре. Можливо, ти ще зустрінеш... – Аннет замовкла й зашарілася.

– Кого зустрінеш? Іншого? Звісно, француза – щоб нікому очі не муляло?!

– Ні-ні, я мала на увазі зустрінеш Бастіана! От скінчиться війна... – квапливо виправдовувалась подруга.

Констанс похитала головою:

– Ні, Аннет. Ти не це мала на увазі. Я знаю, що ви всі бажаєте мені щастя, тільки не з німцем. Але ж ти знаєш Бастіана! Ти знаєш, що він не хотів війни! Що він любить Францію, любить нас, він і тебе теж любить, Аннет! Він ніколи нікого не скривдив!

– Вибач, люба, але цього ми не можемо знати. Три тижні тому, можливо, так і було. Але тепер все змінилося. Ти читала газети. Ти знаєш, що коїться в Бельгії... Знаєш, скільки наших хлопців уже вбито німцями...

Констанс кивнула, витираючи сльози. Вона розуміла, до чого веде Аннет. Так, Бастіан не хотів війни, але у нього не було вибору. Якщо його мобілізували та відправили в Бельгію, він змушений воювати з французами... Констанс не могла знати, чи Бастіан зараз на фронті. Їй було страшно навіть припустити, що її чоловік може вбивати людей. І ще страшніше, що його самого можуть вбити. Він французів, чи французи його – це все надто страшно, жахливо!

Констанс просто дуже хотілося з кимось поговорити про свого чоловіка. Вимовляти вголос ім'я – «Бастіан» – ніби він від того ставав ближчим. Хотілось почути від когось добрі слова про нього, знати, що хтось ще за нього хвилюється й молиться. Але якщо навіть Аннет її не може підтримати, то, виходить, лише вона одна й чекатиме, і молитиметься. І любити його за всіх сама буде. «І дитинка, – виправила себе Констанс, погладжуючи вже трішки помітний живіт. – Вона ж буде любити батька. Як можна його не любити?»

«Любі матусю й татусю. Вибачте, що не написала раніше. У мене все добре, просто нам привезли перших поранених. Це так жахливо, Господи, так жахливо! Стільки крові, стільки болю! В одного хлопця – зовсім молодий, мій ровесник – відірвана рука майже по лікоть. Такий молодий – і вже каліка. А ще один zostався без ока. Доктор Фебер заборонив плакати при поранених. Сказав зціпити зуби й працювати. Але я потім всю ніч проплакала, так їх шкода. Не змогла заснути. Але сьогодні вже видно, що мої підопічні всі житимуть. Стан важкий, але стабільний. Головне, що зараження нема, і першу допомогу було надано вчасно. Тож все буде добре, тепер ми їх поставимо на ноги. А ще добре, що я не зомліла. Я дуже боялася, що зомлію чи запанікую: я ж ніколи справжньої крові не бачила, тож не могла знати, чи впораюсь. Доктор Фебер сказав, як хто зомліє чи розреветься при поранених – вижене. Але все добре, я все зробила правильно, хоч і страшно було. Тож він мене лишає. Тепер я ще більше хочу тут допомагати, бо це жахливо! Якщо я можу хоча б трошки полегшити їхні страждання, то поїхати було б злочином. Люблю Вас дуже-дуже. Ваша Констанс.»

«Любі матусю й татусю. Все добре. Вибачте, що пишу коротко. Дуже втомилась. Привезли ще поранених. Дуже багато роботи. Дитинка підростає і ми почуваємось добре. Люблю Вас і сумую. Констанс.» Вона писала

батькам крізь сльози – від втоми й побаченого – аби тільки не хвилювалися. Вона вперше в житті брехала своїм батькам. «Все добре, зі мною все добре», – бо не могла написати правду про те, як їй страшно. Про те, як нудить від запаху й вигляду всього цього. Про те, як нестерпно вона втомлюється, бо поранених дуже багато і це страшно, Господи, як це страшно!

«Ми не встигли. Нічого не можна було зробити. Він помер. Доктор Фебер витяг усі кулі (їх було сім!), але надто пізно, надто велика втрата крові. Це вперше у нас хтось помер. І ти дивишся на нього, тримаєш руку, а вона висковзує. І ти нічого не можеш зробити, не можеш втримати. І кричиш до Господа і лікаря Фебера, аби щось вдіяли, а вони теж нічого не можуть. Доктор Фебер навіть вдарив мене по щоці, щоб зібралась. Але потім увечері вибачився. Сказав, що так буває, і що я все зробила правильно. Просто пораненого привезли надто пізно... Але я в порядку, не хвилюйтеся. З дитиною теж усе гаразд. Люблю Вас. Констанс.»

Батько попросив навідатись на фабрику. Констанс бувала там з ним багато разів, але сама йшла вперше. Тато не може приїхати зараз, бо мама заслабла і він має лишатися з нею. Але на фабрику треба сходити, не відкладаючи. Війна вже у Франції: біженці зі сходу сунуть рікою, вже й про евакуацію шпиталю заговорили, але вивезти зараз фабрику неможливо. Робітниці бояться Треба піти до них і заспокоїти. Треба пояснити, чому затягується евакуація, чому хтось із них має зостатися поки тут. Треба підтримати, аби не думали, що їх покинули. Батьків головний механік подбає про обладнання, але хтось має подбати про людей. Там майже самі жінки, треба їх заспокоїти.

Їй було страшно вперше йти на фабрику без батька. Страшно говорити перед цілим натовпом: співати перед великою аудиторією доводилося не раз, а говорити, ще й своїми словами – це вперше. Але найстрашніше було те, що ці жінки знають: її чоловік зараз по той бік фронту. Вбиває їхніх чоловіків та синів. Місяць тому вони кидали квіти їм під ноги й захоплювались її нареченим. Але за цей місяць все змінилося. Констанс намагалася не помічати неприязних поглядів. Подумки вона вже готувалась до вигуків «зрадниця» і «лицемірка». Перед самими воротами фабрики їй захотілося сісти на землю, закрити обличчя руками і просто щезнути. «Господи, за що мені це все?» Але вона обіцяла татові. Вона відпросилася в доктора Фебера, тож втекти просто так було соромно. Скоро осінь. Надії на те, що війна

закінчиться до початку холодів, майже немає. Хтось повинен залишитися на фабриці. Хтось мусить про це сказати робітницям.

– Нашим солдатам потрібен теплий одяг. Мобілізовано вже мільйони наших хлопців, і вони їдуть на фронт як є, хто в чому. Скоро осінь, підуть дощі, будуть холодні ночі, а наші хлопці годинами на маршах та в бою. Вони сплять в окопах та землянках. Вони можуть застудитися й ослабнути – тільки уявіть собі, що це таке: застудитися під час бойових дій! Ми не можемо зробити так, щоб ця клята війна закінчилась і люди перестали вбивати один одного, але можемо захистити їх хоча б від запалення легень. Ми можемо врятувати життя десятків, сотень наших бійців! Тому половина з вас має лишитися тут. Друга половина разом з частиною обладнання вирушить на захід, в Анже. Батько вже підготував там для вас нові бараки. Коли ті, хто поїхав першими, почнуть працювати на новому місці, решта до них приєднається. Це все перестороги, ми всі сподіваємось, що лінія фронту до нас не дійде, просто краще бути напоготові. Тим, хто поки залишається в Руассоні, немає чого боятися: ви ж знаєте, як батько мене любить. Він би ніколи не покинув мене тут, якби мені загрожувала небезпека. Він дуже хотів приїхати сам, але мати занедужала, тож він попросив мене прийти і підтримати вас. Розпитати про все, домовитись і написати йому. Ви ж знаєте, ви всі для тата як рідні...

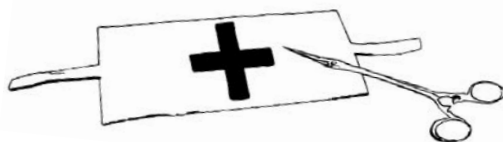
Вони повірили їй, як вірили самому Жану Шартьє. Жінки вже бурхливо обговорювали, кому їхати, кому лишатись. Констанс стомлено присіла збоку й поклала голову на складені руки. Заплющила очі. Треба дочекатись, доки вони визначаться, скласти списки та відіслати татові. Треба б швидше: скоро почнеться її зміна біля поранених. Аннет обіцяла прикрити, але довго лишатися тут все одно не можна...

Важка тепла рука опустилася на плече Констанс: «Бідна дитинка». Дівчина підвела здивовані очі. Над нею горою стояла стара Матильда. Вона працювала у батька ще коли Констанс була зовсім маленькою.

– Бідна дитинка, скільки всього звалилося, – повторила робітниця, сідаючи біля дівчини. – Нас заспокоюєш, а в самої, либонь, одна думка: як там чоловік? Ми від своїх хоч звістку отримати можемо, чи живий, а ти...

Констанс не вірила своїм вухам. Від вдячності перехопило подих, слова застрягли в горлі. Дівчина припала до великих Матильдиних грудей і розплакалась, як маленька. Вперше за кілька тижнів – не від страху чи горя, а від вдячності за це співчуття й розуміння, якого вона не бачила, відколи почалася війна. Навіть від батьків.

ГЛАВА ІІІ

Констанс стояла, притулившись спиною до колони, гладила живіт, дивилась у вицвіле небо. Майже осінь. Ще трохи – і простягнуться на південь тужливі журавлині ключі. А поки парк ще зелений, лиш де-не-де підбитий золотом – як рання сивина на скронях дерев. Констанс уже бачила сивину у свого ровесника. Його три дні тому привезли. Живий, майже цілий. Одужає.

Констанс і не помітила, як промайнув серпень. І хочеться затримати, вхопити за хвіст – як хапала за руку свого поки єдиного померлого. Знаючи, що марно: не можна втримати ані людей, ані часу. Але можна отак постояти, насолоджуючись останніми теплими вечорами. Ловити кожну мить, дивитися в небо, дихати. Набирати повні груди духмяного повітря, сповненого запахами пожухлої трави і мокрої землі. Насолоджуватись тим, що скінчилася зміна і можна нарешті вийти подихати. Малюк не любить задушливих приміщень – вовтузиться, боляче б'є в живіт: «Мамусю, ходімо звідси!» У шпиталі важке повітря, просякнуте різкими запахами крові, сечі, спирту, йоду, хлору... Але найбільше пахне болем. Це дивно: біль не може мати запаху, але Констанс здавалося, що повітря в шпиталі було настільки насичене болем, що його можна відчутти і на запах, і на смак, і на дотик. І маля відгукується на цей чужий біль, б'є маму в живіт, щоб скоріше тікала звідси. А на свіжому повітрі воно заспокоюється. «Отак, моє малесеньке, – шепоче йому Констанс. – Так краще, правда?»

Дитинка вже велика, скоро одяг перестане сходитись. Сама Констанс схудла, щоки запали, тільки живіт випинається та очі горять. Завжди хочеться їсти, але в шпиталі шматок в горло не лізе: від смороду одразу нудить. Їсти тепер можна тільки отак, на вулиці, або біля розчиненого вікна. А дитинка знай собі росте, вовтузиться, всі сили з мами висотує.

Старші жінки кажуть: це на хлопчика. І живіт завеликий, як для такого строку, теж. Констанс було однаково, чи це правда. Їй хотілося вже скоріше, щоб дитячко народилося, щоб побачити його, взяти на руки. А хлопчик чи дівчинка – яка різниця? Кого Бог пошле, Констанс любитиме однаково.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ